

OSMANLIDA PADIŞAH OĞULLARI VE KIZLARININ EŞİTLENDİĞİ ALAN: TEŞRİFAT

Funda ACAR*

Özet: Tarihî süreç içerisinde farklı anlamlarda kullanılan teşrifat, Osmanlı Devleti'nde resmî işlere dair protokol ile saray halkının özel hayatlarına dair merasimleri ifade eden geniş kapsamlı bir kavram olarak kullanılmıştır. Osmanlı tarihi açısından resmî teşrifat, eski ve köklü bir devlet geleneğine delalet etme, özel teşrifat da mahrem kalması istenen özel hayatın gizemine kısmen ışık tutma özelliğiyle değer kazanmıştır. Padişah oğulları ve kızlarına doğum ve eğitime başlama gibi hayatlarının belli dönüm noktalarında ileriye yönelik rol ve statüleri dikkate alınmadan sırf padişah çocuğu olarak aynı teşrifatın uygulanması, özel teşrifatı Osmanlı kültürünü anlama ve açıklama noktasında da oldukça değerli kılmıştır. İleriye yönelik rol ve statü bağlamında müstakbel padişah olarak görülen şehzâdeler ile müstakbel eş ve anne olarak görülen sultanların padişah çocuğu olarak eşitlendiği özel teşrifat sayesinde Osmanlı toplumunda genelde kadının, özelde de sultanların sosyo-kültürel konumları netlik kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, padişah, şehzâde, sultan, teşrifat.

The Field where the Padishah's Sons and Daughters are Equalized in Ottoman Empire: Protocol

Abstract: Protocol which has been used in different meanings throughout its historical course was used as a comprehensive concept referring to the protocol concerning the official matters and the ceremonies related to the private lives of the palace people in the Ottoman Empire. In terms of the Ottoman history, official protocol and private protocol gained value with the features of indicating an old and established state tradition and partly of shedding light on the mystery of the private life demanded to be kept confidential, respectively. Applying the same protocol just because they were the padishah's children, disregarding the future roles and status in the crucial points of their lives such as birth and starting schooling, made the private protocol very valuable to be able to understand and explain the Ottoman culture. Thanks to the private protocol in which the padishah's sons seen as the prospective padishah in the context of their roles and status and the padishah's daughters considered as the prospective wives and mothers were equalized, women's, in general, and specifically, the padishah's daughters' socio – cultural positions became clearer.

Key words: Ottoman Empire, padishah, sehazade, sultan, protocol.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Giriş

Osmanlı padişahlarının özel yaşam mekânı ve gizli kalması gereken aile hayatlarının asırlar boyu aşılamayan duvarı olan harem, içinde yaşayanlar açısından bilinmesi istenmeyen, dışında yaşayanlar açısından da merak edilen bir kurum olarak tarihe geçmiştir. Padişah ile valide sultan, şehzâdeler, sultanlar, kadınlar, ikballer ve cariyelerden oluşan padişah ailesinin mahremiyet alanı olan harem, içine girilmesi mümkün olmayan bir yapı şeklinde teşkilatlandırılmış, bu da haremde yaşayanları ve yaşananları merak konusu yapmıştır. Haremi ve burada yaşanan aile hayatını aynı mahremiyet çizgisinde değerlendiren, bu açıdan da harem hakkında bilinmesine müsaade edilen bilgilerden fazlasına ulaşma noktasında ısrarcı olmayan Osmanlı tebaasından ziyade yabancıların dikkatini ve merakını çeken harem, bir anlamda “Osmanlı” denince ilk akla gelen kavramlardan biri olmuştur.

II. Mehmed (1451-1481) zamanından itibaren Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olan saray ve saray teşkilatı hakkında çeşitli bilgiler edinen Batılılar, bu kurumsal meraklarının sınırını sarayın aile hayatından dolayı mahrem kalması istenen özel alanına yani hareme kadar genişletmişler ve çeşitli yollarla harem dışarıya kapatılan bilgi kapılarını zorlamışlardır. Ancak haremden dışarıya bilgi sızması engellendiği için genellikle Batılıların hareme dair edindikleri ufak bilgi kırıntılarını kendi hayal dünyalarında kurgulamaları veya kendi kültürel altyapıları bağlamında değerlendirmeleri, bu bilgileri, harem yapılanmasının temel karakteristiğini ifade etmekten uzak hayal mahsulü ve taraflı bilgiler haline getirmiştir.

Kemiyet olarak haremın çoğunluğunu oluşturan ve haremın gizemine gizem katan kadınların hayatı, bilinmesi istenmeyen bu mahrem dünyanın en merak edilen konusu olmuştur. Ancak kadınların, ikballerin, cariyelerin ve sultanların hayatlarını, vazifelerini ve haremdaki konumlarını aydınlatacak bilgiler, bu kışkırtıcı merakla ters orantılı bir keyfiyet arz etmiştir. II. Mahmud (1808-1839) zamanına kadar kalın duvarlarla, harem ağaları ve diğer ocakların daireleriyle çevrelenerek girilmesi mümkün olmayan bir yasak şehirde yaşayan kadınlara dair bilgiler, bunların kısmen bilinmesine müsaade edilinceye kadar gizliliğini korumuştur. Bu döneme kadar göç ve gezinti sebebiyle az da olsa dışarıya çıkan fakat bindikleri araba veya kayıkta görülmemeleri için azami özen gösterilen kadınların, I. Abdülmecid (1839-1861) zamanından itibaren seyir ve temaşa yerlerinde rahatça dolaşmaya başlamalarıyla üzerlerindeki sır perdesi aralanmış, II. Abdülhamid'in (1876-1909) tahttan indirilmesinin ardın-

dan haremın kapılarının dışarıya açılmasıyla da tamamen kalkmıştır.

XIX. yüzyılın başına kadar dışarıdan ve içeriden iyi korunan bir kale görüntüsü veren haremın ve haremde yaşayan kadınların hayatlarının gizli kalması, zamanında merak edilen, sonrasında da üzerine çokça yorum yapılan bir konu olmuştur. Haremın dış dünya ile bağlantısının kesilmesini kadın üzerinden açıklayan ve bu gizliliği İslam dininin mahremiyet anlayışına bağlayan değerlendirmeler, bu yorumların odak noktasını oluşturmuştur. Haremde yaşanan baba-evlat, anne-evlat, büyükanne-torun, öğretmen-öğrenci, sahip-köle... ilişkisini bir tarafa bırakarak haremi karı-koca ilişkisinin¹ merkezi haline getiren ve Osmanlı kültürünü feminizm gibi Batı kökenli teorilerle açıklayan bu yorumlar, toplumda ve sarayda cinsiyet ayrımının yapıldığı ve kadınların erkeklere göre ikincil planda kaldığı sonucuna vararak İslâmiyet'in kadına bakışını eleştirmiştir.

Bu çalışma, süresi yükselme, duraklama, gerileme ve dağılma dönemlerinde farklılık gösterse de hayatlarının belli bir dönemini haremde geçiren şehzâde ve sultanlar için uygulanan teşrifatı esas alarak genelde erkek-kadın, özelde de şehzâde-sultan bağlamında Osmanlı kadınının cinsiyet ayrımına maruz kalıp-kalmadığını tarihî ve sosyo-kültürel şartlar çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada sultanların sosyal ve siyasal hayatta şehzâdeler kadar aktif olmamalarını veya tarihî metin ve belgelerde şehzâdeler kadar bahis konusu yapılmamalarını² İslamiyet'in harem ve mahremiyet anlayışıyla açıklayan ve buradan İslâm'da kadınların erkeklere göre ikincil konumda kaldıkları³ sonucunu çıkaran yorumların haklılığı-haksızlığı tarihî verilerle gözler

1 "Biz Batılılar İslam toplumunda cinselliği saplantı haline getirmek gibi eski ama güçlü bir geleneğin varisleriyiz. Harem, Müslüman cinselliğine dayalı batı efsanelerinin kuşkusuz en yaygın ifadesidir.", Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York 1993, s. 59.

2 Osmanlı klasik döneminde özellikle kültür ve dinin etkisiyle aile bağlamında değerlendirilen kadınlar tarihî metin ve belgelerde nadiren yer almışlardır. Bir bakıma bütün Osmanlı tebaasının annesi sayılan padişah annelerinin bile valide sultan sıfatıyla ancak vefatlarında yer aldıkları klasik Osmanlı kaynaklarında kadınların bahsi yok denecek kadar az geçmiş, geçtiği vakit de kendi isimleriyle değil *Fâtıma-i zemân* ve *Âyişe-i devrân* gibi İslâm tarihinin sembol kadın isimleriyle zikredilmiştir. Bk. Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009, s. 331.

3 A. D. Alderson, Osmanlı Devleti'nde tahtın kadın soy çizgisine miras kalmamasını yani sultanların siyasal hayatta etkin olmamalarını "*İslâm'da kadınların erkeklere göre ikincil bir konumda...*" oldukları şeklinde yorumlamaktadır. Bk. A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*,

önüne serilecek ve bu durumun açıklamasında kültürel ve sosyal etkenlerin mi yoksa dinin mi daha baskın olduğu vurgulanacaktır.

Çalışmada şehzâde ve sultan kavramları üzerinden karşılaştırmalı bir yöntem esas alınacak ancak şehzâdelerle ilgili bilgilere tarihî ve güncel kaynaklarda rahat erişim imkânının olması ve çalışmanın makale boyutunu aşması endişesiyle daha az yer verilecek, sultanlarla ilgili bilgilere ise belli bir döneme kadar veri azlığı sebebiyle yerine göre satır araları okunarak ulaşılabileceği ve çalışmanın odak noktasını oluşturması gerekçesiyle daha fazla yer verilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Sözlükte “delil, kahr, satvet ve bu sayılanlara sahip olan kimse” anlamlarına gelen *sultan* kelimesi, Arapça “karşı konulamayacak bir güce sahip olmak, mutlak üstünlük sağlamak” manasına gelen *selâta* mastarından türetilmiştir.⁴ Asr-ı saâdet’ten itibaren “yönetici, hükümdar, devlet başkanı” anlamında siyasî ve idarî bir unvan olarak kullanılan⁵ ve tarihî süreç içerisinde daha ziyade bu anlamıyla kavramsal bir nitelik kazanan sultan tabiri, Osmanlı döneminde anlam ve kullanım zenginliği içeren bir kavram olmuştur.

İlk Osmanlı beylerinin/padişahlarının kitabelerinde ve dönemin yazılı kaynaklarında bilinen en yaygın anlamıyla kullanılan sultan unvanı, I. Murad’dan (1359-1389) itibaren sikkelerde de görülmeye başlanmış ve özellikle II. Murad’dan (1421-1451) sonra çeşitli sıfatlarla zenginleştirilerek kullanılmaya devam edilmiştir.⁶ Osmanlı Devleti’nde hükûdar ve padişah kadar halk tarafından kullanılmayan ve bu özelliği ile bir anlamda hükûmdara mahsus bir klişeden ibaret kalan⁷ sultan tabiri, sûfi, ârif ve mutasavvıflar için bir lakap olarak da kullanılmıştır⁸. Bu kullanım şeklinin haricinde küçükten büyüğe yazılan elkap ve konuşmalarda *sultanım* şeklinde hürmet ifade etmekte kullanılan ke-

Türkçesi: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 147.

4 Mustafa Öztürk, “Sultan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, c. 37, s. 495.

5 Osman Gazi Özgüdenli, “Sultan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, c. 37, s. 496.

6 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara 1988, s. 230.

7 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 233.

8 J. H. Kramers, “Sultan”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1970, c. 11, s. 27; Özgüdenli, “Sultan”, s. 497.

limenin, Osmanlı padişahlarının erkek evlatlarına, kızlarına, validelerine ve ailelerine kadar teşmil edildiği görülmektedir. Padişahların erkek çocuklarında *Sultan Selim* gibi ismin evveline, kız çocuklarında ise *Safiye Sultan* gibi ismin sonuna getirilmesi adet olan kelime, valilik yapan şehzâdeler hakkında da *Çelebi Sultan*⁹ şeklinde kullanılmıştır. Padişahların valideleri için *Valide Sultan*, kadınları için *Haseki Sultan*, *Hürrem Sultan*,¹⁰ padişahların kızlarının kızları için de *hanım sultan* şeklinde kullanılan kelime, çalışmamızda padişahların kızlarını ifade eden kavrama inhisar edilmiştir.

Osmanlı padişahlarının erkek çocuklarına *şâhzâde*, tahfifen *şehzâde* denilmiş ve bu kullanım yaygınlık kazanmıştır. Annelerinin konum ve statüleri dikkate alınmayan şehzâdeler, padişahların haseki, ikbal ve odalıklardan doğan erkek çocuklarıdır. Padişahların erkek çocuklarına I. Mehmed (1413-1421) zamanına kadar *çelebi* denmiş, şehzâde tabiri bundan sonra teammum eylemiştir.¹¹

2. Şehzâde-Sultan Ayrımı

Güç ile özdeşleşen erkek algısının ön plana çıktığı Osmanlı toplumunda müstakbel padişah olarak görülen ve bu açıdan yönetim hiyerarşisinin bir numarasını temsil eden şehzâdeler ile toplumun kültürel kodlarını sessizce ama asırlar ötesine titizlikle taşıyan ve bu kodlara göre toplumun fertlerini yetiştiren kadın algısı çerçevesinde değerlendirilen sultanların aynı rol ve statüye sahip olmadıkları yadsınamaz bir gerçektir. İleriye yönelik rol ve statü bağlamında padişah olmaya hazırlanan şehzâdeler ile eş ve anne olmaya hazırlanan sultanların aynı geleceğe hazırlanmadıkları gerçeği, şehzâdeler ile sultanların statü farkını anlaşılır kılmaktadır. Ancak bu, otorite ve satvetin sembolü olması hasebiyle sosyal ve siyasal hayatta etkin ve görülür bir rol üstlenen şehzâdeler ile taşıdıkları değer yargılarıyla toplumu inşa eden ama bunu arka planda yaparak kültürel dünyanın gizli fakat etkin aktörleri olan sultanların evlat olma açısından farklı bir muameleye tabi tutuldukları anlamına gelmemektedir.

Osmanlı toplumunun tamamen kendi iç dinamikleriyle şekillendirdiği toplumsal yapı içerisinde ileriye yönelik rol ve toplumsal statü bağlamında şehzâdelerden farklı olan ve bu farklılıktan dolayı şehzâdelerle aynı kategoride

9 Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 507; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 7. Baskı, Ankara 1998, c. I, s. 499-500.

10 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 233-234.

11 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 107.

değerlendirilmemesi gereken sultanların sosyo-kültürel konumlarının şehzâdelere göre ikincil bir niteliğe bürünmesi, onların geri plana itildiği algısını oluşturmuştur. Geri planda kalmayı basit bir cinsiyet ayrımı olarak nitelendiren ve bunu İslamiyet'in kadına bakışıyla ilişkilendiren feminizm orijinli bu algı biçiminin yanlışlığını ortaya koyma açısından şehzâde ve sultanlara uygulanan teşrifatın aynılığı büyük önem taşımaktadır. Doğum, eğitime başlama ve düğün gibi hayatın belli dönüm noktalarında şehzâdeler için uygulanan teşrifatın toplumun sosyo-kültürel yapısı çerçevesinde doğal hatta zorunlu kabul edilebilecek ufak farklarla sultanlar için de uygulanması, şehzâdeler ve sultanlar arasında cinsiyetten kaynaklanan bir ayrımın olmadığını göstermektedir.

3. Teşrifat Açısından Şehzâde ve Sultanlar

Sözlükte “şereflendirme” anlamına gelen *teşrif* kelimesinin çoğulu olan ve XVIII. yüzyılda “protokol/merasim” manasını kazanan teşrifata dair kuralların ilk defa II. Mehmed devrinde teşkilâtla beraber bir kanunnâmede yer aldığı bilinmektedir. Padişahın emriyle üç bölüm halinde düzenlenen ve protokole dair malumatın ilk iki bölümde yer aldığı bu kanunnâmenin ilk bölümünde merkez ve taşra üst düzey görevlilerinin bürokrasi içerisindeki konumları ve protokoldeki yerleri, ikinci bölümünde ise arz, divan, bayram ve sefere çıkışa dair temel kurallar zikredilmiştir.¹²

Osmanlı Devleti'nde ilk defa II. Mehmed tarafından usul ve kaideleri konulan¹³, bir birim olarak da I. Süleyman (1520-1566) zamanında müesseseseleşen¹⁴ teşrifat, resmî iş ve münasebetlerde bütün inceliklerine kadar düşünülüp uygulanmış, bu yönüyle de eski ve köklü bir devlet geleneğinin en önemli göstergesi sayılmıştır. Divan toplantılarından ulûfe dağıtımına kadar devlet yönetimiyle ilgili oldukça geniş bir kurallar bütünü içerir teşrifatın kapsamına başta padişah olmak üzere bütün saray halkının özel hayatlarında riayet ettikleri kurallar da dâhil edilmiştir. Saray hem devletin idarî merkezi hem de padişahın meskeni olduğu için resmî işler ve özel hayatın birlikte yürütüldüğü bir mekân

12 Filiz Karaca, “Teşrifat”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2011, c. 40, s. 570-571.

13 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, c. I, s. 318.

14 Dündar Alıkcı, “Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, c. 9, s. 875.

olmuş¹⁵, bu bağlamda mesela arza çıkarken uyulan kural ile padişaha, hareme ve diğer saray halkına mutfaktan yemek giderken¹⁶ uyulan kural resmî ve özel hayata ait iki farklı teşrifatı ifade etse de aynı üst başlık altında değerlendirilmiştir.

Divan toplantıları, cülûs, cenaze, kılıç kuşanma, elçi kabulü ve sefere çıkış merasimleri gibi devlet işlerinde; surre-i hümayûn ihracı, hurka-i saadet ziyareti, Cuma selamlığı, mevlit kıraati ve bayramlaşma gibi dinî törenlerde; valide alayı, velâdet-i hümayûn, beşik alayı, bed-i besmele, nikâh töreni ve sûr-ı hümayûn gibi sarayı ve özel hayatı ilgilendiren törenlerde en önemli ve görkemlilerine rastlanan teşrifatın konumuz açısından odak noktasını şehzâde ve sultanların doğumlarının ilan edilmesi, kutlanması, beşik alayı, bed-i besmele ve düşünleri oluşturmaktadır.

3.1. Doğum ve Akabinde Yapılan Teşrifat

XVII. yüzyıla kadar sultanların doğumlarına ve bu esnada yapılan törenlere dair Osmanlı arşivlerinde pek az vesikanın bulunması, sultanların doğum tarihleri, anneleri hatta babaları hakkında yanlış değerlendirmelerin yapılmasına sebebiyet vermiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren padişah çocuklarının doğdukları gün, ay ve senelerin yazıldığı doğum listelerinin tutulmaya başlanmasıyla bu yanlış değerlendirmelerin yerini daha doğru bilgiler almıştır. XIX. yüzyılda doğum listelerinin, sultanların hangi sarayda ve saatte doğduğu, annelerinin kim olduğuna kadar mufassal ve önemli bilgileri havi¹⁷ hale gelmesi ve “Velâdet-i Hümayûn” adı verilen doğum törenlerinin itina ile yapılan bir teşrifat özelliği kazanması ile de hem sultanları birbirleriyle veya başkalarıyla karıştırma sorunu ortadan kalkmış hem de hanedan şeceresinin doğru tespiti sağlanmıştır.

Sarayda kadınefendi, haseki veya cariyelerden birinin doğumu yaklaştı-

15 Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1978, s. 75.

16 Zeynep Tarım-Ertuğ, “Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yay.*, Ankara 1999, c. 9, s. 133.

17 Çağatay Uluçay, “İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Baha Matbaası, İstanbul 1958, sayı: IV, s. 200.

ğında valide sultanlar, anne için yatak, çocuk için de beşik başta olmak üzere bütün doğum hazırlıklarıyla meşgul olmuşlardır¹⁸. Doğum öncesi yapılan hazırlıklar noktasında şehzâde ve sultanlar arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak doğumun ilanına yönelik teşrifatta doğan çocuğun cinsiyetinin belirtilmesine yönelik ufak farklılıklar göze çarpmaktadır.

Çocuk doğar doğmaz ilk olarak Darüssaade Ağası'na haber verilmekte, o da oda lalası vasıtasıyla Silâhtar Ağa'ya doğumu müjdelemektedir. Silâhtar Ağa'nın sarayda bu haberi ilan etmesinden sonra enderunda bulunan her oda, doğum şerefine şehzâde ise beş, sultan ise üç kurban keserek doğumu kutlamaktadır¹⁹. Topkapı Sarayı sahilinde bulunan toplar²⁰, doğumu halka ve devlet ricaline duyurmak için çocuk şehzâde ise yedi, sultan ise üç defa atış yapılmaktadır²¹ ve top atışı günde beş²² defa tekrarlanmaktadır. Ayrıca dellâllar, İstanbul sokak ve çarşılarında padişahın bir çocuğu olduğunu halka ilan etmektedirler.²³

Teşrifata göre velâdet, çocuğun şehzâde veya sultan olduğuna bakılmaksızın bir hatt-ı hümayûnla Paşakapısına da bildirilmektedir. Doğan çocuk şehzâde ise keyfiyet, hatt-ı hümayûnla ve Darüssaade Ağası vasıtasıyla, sultan ise Hazinedar Ağa veya münasip birisiyle sadrâzama tebliğ edilmektedir.²⁴ Bu tebliğ üzerine doğumun ertesi günü sadrâzam, şeyhülislâm, vezirler, kazaskerler ve teşrifata dâhil diğer devlet ricali huzura çıkarak padişahu tebrik etmekte-

18 Abdülaziz (1861-1876)'in annesi Pertevniyal Sultan'ın Hazine Kethüdası'na yazdığı 4 Ramazan 1289/5 Kasım 1872 tarihli mektupta "*velâdet-i hümayûn için istenecek elbise ile dâye ve ebe kadın keyfiyetini... defteri mücibince iktizâsına mebnî hazır ve tanzîm*" olunması istenmektedir. Bk. Top. Arş. E. No: 3041. Doğum öncesi yapılan hazırlıklar için bk. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara 1992, s. 70-74.

19 Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts., s. 39; Uluçay, *Harem II*, s. 75; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 171.

20 28 Cumâde'l-ûla 1175/25 Aralık 1761 tarihli bir arzdan bazen Yedikule'den de top atışının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bk. BOA, Cevdet Tasnifi, Saray No: 833.

21 Zeynep Tarım-Ertuğ "*Doğumdan hemen sonra genellikle şehzâdeler için beş, sultanlar için üç kere top atılarak ilan edilirdi. Fakat uzun bir aradan sonra sarayda ilk defa bir padişah çocuğu dünyaya gelmişse, kız veya erkek olsun beş pare top atılıp*" ifadeleriyle şehzâdeler için atılan top sayının beş olduğunu ve bu sayının uzun bir bekleyiş neticesinde doğan her çocuk için aynı olduğunu zikretmektedir. Bk. Tarım Ertuğ, "*Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler*", s. 140-141.

22 "*Çocuğun erkek olmasına göre yedi gün beşer, kız olmasına göre de beş gün üçer top atılır*", Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, s. 39.

23 Uluçay, "*Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler*", s. 205.

24 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 171.

dirler.²⁵

Velâdet haberi sadece İstanbul halkına değil Anadolu ve Rumeli halkına da bildirilmektedir. Bir fermanla eyalet valilerine bildirilen doğum, mahallî kadılar vasıtasıyla eyalet, sancak ve kazalardaki şer'î mahkeme sicillerine kayıt edilmekte²⁶, dellâllar vasıtasıyla da halka ilan edilmektedir. Sultanların doğumlarının XVIII. yüzyıldan önce ülke ahalisine bildirilmediği, bu asırdan sonra ise bir gelenek haline gelen velâdet tebşirlerinin düzenli olarak ülke geneline gönderildiği²⁷ arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.

XVIII. yüzyıl sultan velâdetlerinin ülke geneline bildirilmeye başlandığı dönemin miladı olmanın yanında sultan doğumlarının İstanbul ve haricinde kutlanmaya başlandığı dönemin de miladıdır. Eyalet valilerine gönderilen hüküm üzerine camilerde padişahın ve yeni doğan sultanın uzun ömürlü olması için dualar edilmekte ve bazı yerlerde şenlikler yapılmakta, donanmalar düzenlenmektedir.²⁸ Fakat doğumu kutlamaya yönelik asıl tören ve eğlenceler İstanbul'da yapılmakta²⁹, yerine göre beş³⁰, yedi³¹ ve on gün³² süren bu eğlence ve

- 25 II. Mahmud'un kızı Hayriye Sultan'ın doğumunu bir hatt-ı hümâyûnla haber alan sadrâzamın "... ifâ-yı levâzım-ı şükr ü mahmîdete mübâderet ve duâ-yı temâdî-i eyyâm-ı ömr ve ikbâl-i şâhânelerine müâsâraat olunmuştur." şeklinde bir arıza göndermesinden doğum tebriklerinin bazen yazılı da yapıldığı anlaşılmaktadır. Bk. Top. Arş. E. No: 11271. Ayrıca bk. Top. Arş. E. No: 12293.
- 26 II. Mahmud'un Bayezid, Şah Sultan ve Mihrimah Sultan isimli çocuklarının "velâdetleri tebşiri memâlik-i mahrûsemde mahâkim sicillâtına kaydolanmak için Anadolu ve Rumelî'nin üçer kollarna altı kıt'a fermân-ı âlî-şânın ısdar olunub...", Top. Arş. E. No: 9255. Ayrıca bk. BOA, Cevdet Tasnifi, Saray No: 5996, BOA, Cevdet Tasnifi, Saray No: 20.
- 27 Uluçay, *Harem II*, s. 75.
- 28 II. Mahmud'un 1227/1812 senesinde dünyaya gelen Sultan Bayezid, Şah Sultan ve Mihrimah Sultan isimli çocukları için ülke geneline gönderilen fermanlarda "ıyd misillü şenlik ve icrâ-yı şâdmânî olunub... devâm-ı ömr-i padişâhî ve izdiyâd-ı ömr-i devletleri..." ifadeleri ile bayram misali şenlikler yapılması ve padişahın ömrünün ve saltanatının uzun olması yönünde dua edilmesi istenmektedir. Bk. Top. Arş. E. No: 9958.
- 29 I. Ahmed (1603-1617) ile Abdülaziz arasında tahta çıkan padişahlar, an'ane gereği tahta oturduktan sonra çocuk sahibi oldukları için ilk doğan çocuğun veya şehzâdenin hanedan ve devlet için önemi büyük olmuştur. Bu bağlamda mesela III. Mustafa (1757-1774)'nın ilk kızı Hibe-tullah Sultan'ın doğumu padişahın emriyle mükemmel bir şekilde kutlanmıştır. Zira Osmanlı sarayında 1728 yılından beri I. Mahmud (1730-1754) ve III. Osman (1754-1757)'in çocukları olmadığı için velâdet dolayısıyla şenlik yapılamamaktadır. Bk. Uluçay, *Harem II*, s. 74.
- 30 III. Mustafa'nın 1762'de doğan kızı Mihrimah Sultan'ın doğum eğlence ve şenlikleri "beş gün ve beş gece" sürmüştür. Bk. Top. Arş. III. Mustafa Ruznâmesi, E. No: 12359.
- 31 I. Abdülhamid (1774-1789)'in padişah iken 1776'da doğan ilk çocuğu Hatice Sultan'ın doğumu ülkenin her tarafına bildirilmiş ve "yedi gün yedi gece" şenlik yapılması emredilmiştir. Bk.

şenlikler sadece saraya inhisar etmeyip yüksek rütbeli devlet ricalinin servet ve nüfuzlarını sergilediği bir yarışa³³ dönmektedir.³⁴

Velâdet-i Hümâyûn ana başlığı altında (muhtemelen) XVII. asırdan itibaren uygulanan iki merasim daha bulunmaktadır. Bunlar, biri valide sultan diğeri de sadrâzam tarafından tertip edilen beşik alaylarıdır. Çocuk doğduğu zaman valide sultanın daha önceden hazırlanmış olduğu beşik, yorgan ve beşik örtüsünün merasim ve alayla Eski Saray'dan Yeni Saray'a getirilmesine valide sultan beşik alayı denmiştir³⁵. Eski Saray'dan törenle teslim alınan beşik, yorgan ve örtüyü Beyazıt meydanına, Divanyolu'na dizilen halkın alkışları ve duaları eşliğinde Beyazıt-Divanyolu-Ayasofya üzerinden bâb-ı hümâyûna kadar getiren alay erkânı, Orta Kapı'dan harem-i hümâyûnun araba kapısına giderek burada kendilerini bekleyen valide sultanın baş ağasına eşyaları teslim etmektedirler. Sonrasında beşik, yorgan ve örtünün Darüssaade Ağası vasıtasıyla harem-i hümâyûnda görevli kadınlara teslim edilmesi ve ağa geri döndükten sonra törene katılan ağalara ve görevlilere rütbelerine göre in'am ve ihsanlarda bulunulmasıyla nihayete eren³⁶ bu alayda çocuğun cinsiyeti dikkate alınmamaktadır. Ancak valide sultanın beşik alayından daha göz kamaştırıcı ve daha kalabalık olan ve doğumun altıncı günü yapılan sadrâzam beşik alayında çocuğun cinsiyetini belirten küçük bir detay göze çarpmaktadır. Çocuk doğar doğmaz inciler, elmaslar ve zümrütlerle donatılmış birer beşik, yorgan ve beşik örtüsü yaptıran sadrâzam, doğan çocuk şehzâde ise bir de üzeri iri değerli taşlarla süslenmiş sorguç³⁷ yaptırmaktadır. Paşakapısı'ndan törenle çıkan alay erkânı yine Divanyolu'ndan geçerek bâb-ı hümâyûn ve Orta Kapı'dan içeri girmekte ve araba kapısının önünde eşyaları Darüssaade Ağası'na teslim et-

Top. Arş. E. No: 1562.

- 32 "1758'de Sultan III. Mustafa'nın Hibetullah isimindeki kızının doğumu dolayısıyla yapılan emsalsiz şenlikler fasılasız on gün on gece devam etmiştir.", Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, s. 40.
- 33 III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğum şenliklerinde "zamanın sadrâzâmı Ragıp Paşa'nın süslemeler için harcadığı paralardan başka 20.000 esedî altın sarfettiği, şenlikler müddetince de 5000 okkadan fazla zeytinyağı yaktığı, orta halli bulunanların bile bu uğurda 1500 kuruştan noksan harcamalarda bulunmadıkları bilinmektedir.", Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, s. 41.
- 34 Uluçay, "Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler", s. 205, 207.
- 35 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 168.
- 36 Bk. Uluçay, *Harem II*, s. 78-79; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 168-169.
- 37 "Doğumun altıncı günü sadrâzam... altın kaplamalı, elmaslı ve cibinliği işlenmiş sorguçlu bir beşik yaptırıp takdim ederdi.", Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, s. 55.

mektedir. Darüssaade Ağası tarafından teslim alınan beşik takımı valide sultan alayından farklı olarak önce padişaha götürülmekte sonra da hareme gönderilmektedir.³⁸

3.2. Çocukluk ve Sonrasında Yapılan Teşrifat

Doğum sonrası süreçte şehzâdeler ve sultanlar için aynı teşrifatin uygulandığı bir diğer merasim de *bed-i besmele* törenidir. Şehzâde ve sultanlar beş-altı yaşına³⁹ yani tahsil çağına geldiklerinde *bed-i besmele* adı verilen bir törenle derse başlamaktadırlar. XIX. yüzyıl öncesi kayda geçen *bed-i besmele* merasimlerinin şehzâdeler için yapıldığı, sultanların ise saray içinde devlet erkânının davet edilmediği⁴⁰ sade bir törenle öğrenime başladığı bilinmektedir. Şehzâdeler, sadrâzamdan zuamaya kadar çeşitli rütbedeki devlet erkânının ve şeyhülislâmdan meşayihe kadar İstanbul ulemasının katılımıyla gerçekleşen ve yemek ikramından sonra genellikle tören mahalli olarak seçilen saray etrafındaki köşklere birinde⁴¹ teşrifata uygun olarak şeyhülislâmdan ilk derslerini alarak tahsile başlamaktadırlar. Sultanlar ise sarayda çoğu zaman padişahın da katıldığı hatta bazen besmeleyi padişahın çektiği küçük bir törenle derse başlamaktadırlar.⁴²

Derse başlamadan önce şehzâde ve sultanlar için hocalık takımı hazırlanmaktadır. XIX. yüzyılda her ikisi için hazırlanan hocalık takımlarının aynı olduğu⁴³ dikkati çekmektedir. Topkapı Sarayı'nda dersler, şehzâdeler dershanesinde yapılmakta, Yıldız Sarayı'nda ise şehzâde ve sultanların dershaneleri ayrılmaktadır. Sultanlar burada küçük mabeyn odasında öğleye kadar ders yapmaktadırlar⁴⁴. Derslerde sultanların Kur'ân-ı Kerim'i doğru okumaları için

38 Bk. Uluçay, *Harem II*, s. 79-80; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 169-170.

39 Top. Sar. M. A. E. No: 10183.

40 Tarım-Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler", s. 141.

41 IV. Mehmed (1648-1687) 1669 yılında Mora Yenişehirinde bulunurken o tarihte altı yaşında olan büyük oğlu Şehzâde Mustafa'ya hoca tayin edilmesini emretmiş ve Doğan köyünde *bed-i besmele* töreni yapılmıştır, Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 110-111.

42 Uluçay, *Harem II*, s. 86.

43 I. Abdülmecid'in kızları Münire ve Behice Sultanlara verilen hocalık takımları ile (bk. Top. Arş. D. No: 7917) oğulları Mehmed Murad ve Abdülhamid'e verilen hocalık takımları (bk. Top. Arş. D. No: 8131) aynıdır.

44 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtralarım)*, Selçuk Yay., İstanbul 1986, s. 117-118.

azamî özen gösterilmekte ve Kur'ân-ı Kerim'i hatmetmelerinin akabinde hatim töreni tertip edilmektedir. Ancak bu tören, Kur'ân-ı Kerim'i hatmeden ve Buharî-i Şerif'i bitiren şehzâdeler için genellikle Hırka-i Şerif Dairesi'nde yapılan törene⁴⁵ göre daha sade bir özellik arz etmektedir. Bu çerçevede sultanların eğitiminde ilk olarak Kur'ân-ı Kerim'i doğru okumaları esas alınmakta sonrasında ise okuma-yazma⁴⁶, matematik, tarih ve coğrafya derslerine ağırlık verilmektedir. Mamafih XIX. yüzyılda özellikle Tanzimat döneminde piyano gibi Batı kültürüne ait musiki aletlerine önem verilmiş ve bu bağlamda pek çok sultana piyano dersi verilmiştir. Keza, bazı şehzâde ve sultanlara da Fransızca öğretilmiştir.⁴⁷

Şehzâde ve sultanlar için yapılan bir başka merasim de teşrifat açısından isimleri ve yapıma sebepleri farklı olsa da sûr-ı hümayûn olarak bilinen sünnet ve evlenme düğünleridir. Padişahların erkek çocuklarının sünnet düğünleri ile kızlarının veya kız kardeşlerinin evlenme düğünleri aynı başlık altında zikredilse de hatta bazen aynı⁴⁸ veya yakın⁴⁹ zaman dilimlerinde hem sünnet hem de evlenme düğünü icra edilse de bunlar mahiyeti ve teşrifat usulü açısından tam bir kıyaslamayı kabil merasimler olmadığı için genel bir değerlendirme ile yetinilecektir. Düğün üst başlığı altında sûr emininin tespit edilmesiyle hazırlıkları bir yıl veya altı ay öncesinden başlayan sünnet ve evlenme düğünlerinin hazırlık aşaması birbirine benzese de iki merasim için ayrılan süre ve bu süre zarfında yapılan kutlamalar şehzâdelerin sünnet düğünlerinin daha görkemli geçtiğine işaret etmektedir. Mesela, I. Süleyman'ın kız kardeşi Hatice Sultan ile İbrahim Paşa'nın 18 Receb 930/22 Mayıs 1524'de padişahın düğüne davet edilme-

45 Bk. BOA, Sadaret 359.

46 Sultanların XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar türlü vesilelerle kendi el yazılarıyla yazdıkları mektuplar iyi okuma-yazma bildiklerini göstermektedir. Bu mektuplarda sultanların anlatımları düzgün, kelime, cümle ve gramer hataları yok denecek kadar azdır, Uluçay, *Harem II*, s. 87. Ayrıca bk. Çağatay Uluçay, *Harem'den Mektuplar I*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1956.

47 Uluçay, *Harem II*, s. 86-87.

48 1836 yılında II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan ile Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı ve Biga Sancak Beyi Mehmed Sait Paşa'nın düğünleri ile Şehzâde Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnet düğünleri aynı tarihte yapılmıştır. Bk. Özdemir Nutku, *II. Mahmut Döneminde Düzenlenen Önemli Şenlikler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 1658.

49 IV. Mehmed, oğulları Şehzâde Mustafa ve Ahmed için 1675 yılında 15 gün süren bir sünnet düğünü yaptıktan sonra kızı Hatice Sultan ile ikinci veziri Musahip Mustafa Paşa için de 18 gün süren bir düğün yapmıştır. Bk. Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1972, s. 42.

siyle başlayan ve 3 Şa'ban 930/6 Haziran 1524⁵⁰'de sona eren düğünleri iki hafta sürerken 1530'da üç şehzâde için yapılan sünnet düğünü bir ay⁵¹ sürmüştür. Şehzâde Mustafa, Mehmed ve Selim için yapılan sünnet düğünü⁵², 21 Zilka'de 936/17 Temmuz 1530'da başlamış, 18 Zilhicce 936/13 Ağustos 1530'da şehzâdelerin sünnet edilmesiyle devam etmiş ve tam bir ay sonrasında 21 Zilhicce 936/16 Ağustos 1530'da yapılan bazı eğlencelerle son bulmuştur⁵³. Bu şekilde XVII. yüzyılın başlarına kadar şenlik ve düğünlere ayrılan gün sayısı, sûr-ı hıtân denilen sünnet düğünlerinin sûr-ı cihâz veya sûr-ı arûs denilen evlenme düğünlerinden daha parlak olduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından itibaren tahtın varisi olarak görülen şehzâdelerin erkeklige geçiş ritüeli olarak kabul edilen ve bu kabulden dolayı bir nevi güç gösterisi şekline dönüşen sünnet düğünleri, görkemli törenler ve büyük şenlikler tertip edilerek kutlanmıştır. Hazırlıkları aylar öncesinden başlayan ve ülke geneline bildirilen sünnet düğünlerinin bazen on-on beş gün bazen de daha uzun sürdüğü görülmüştür. Mesela II. Mehmed'in 1457'de Şehzâde Bayezid ve Mustafa için yaptığı sünnet düğünü, komşu hükümdarlar da davetli olduğu için 40 gün,⁵⁴ III. Murad'ın (1574-1595) Şehzâde Mehmed için

50 Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 155-161.

51 Mehmet Arslan, Metin And'a dayanarak Hatice Sultan ile İbrahim Paşa'nın düğününün süresini "sekiz gün", şehzâdeler için yapılan sünnet düğününün süresini de üç hafta olarak vermektedir. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 146.

52 Sultan Süleyman, düğünün ihtişamı ve debdebesinden gururlanarak İbrahim Paşa'ya: "Senin düğün mü parlak oldu, yoksa benimki mi?" diye bir sorar. Padişahın maksadı İbrahim Paşa'nın aldığı sultan dolayısıyla yapılan evlenme düğünüyle bu sünnet düğünü arasındaki farkı anlamaktır. İbrahim Paşa bu soruya pek zarifane bir karşılık verir: "Elbette kulunuzun düğünü parlak olmuştur. Çünkü o düğüne Sultan-ı cihan ve Halife-i bülend-âsitân teşrife râğbet buyurmuştur. Bu düğünde davetli olarak o mertebede büyük bir zat göremiyorum.", Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, s. 42-43.

53 Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 265-278.

Gelibolulu Mustafa Âlî *Künhü'l-Ahbâr*'ında "sene sitte ve selâsin şevvâlinin yirmi birinci günü ibtidâ olundu" diyerek düğünün 21 Şevval 936/18 Haziran 1530 tarihinde başladığını, 20 Zilka'de 936/16 Temmuz 1530 tarihinde yapılan koşu ve yarışmalarla sona erdiğini zikretmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu No: 5959, v. 245a, 247b.

Hammer de düğünün "27 Haziran 1530 tarihinde" başladığını ifade etmektedir. Joseph Von Hammer, *Kanuni Çağının Ruhu*, çev.: Mehmet Ata, haz. Abdulkadir Karahan, Kapı Yay., İstanbul 2011, s. 74.

54 "Kırk günde olan ziyâfetler ve şenlikler...", Peçevî İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, c. I, s. 218.

yaptığı sünnet düğünü ise iki aya yakın sürmüştür⁵⁵. Ancak şehzâdelerin haremde hapsedilmeleri an'anesi yürürlüğe girince, bazı istisnalar dışında, şehzâdelerin sünnet düğünleri resmî mahiyetini kaybederek özel bir mahiyet almış⁵⁶, buna karşılık sultanların evlenme düğünleri önem kazanmıştır.⁵⁷

Sûr kelimesinin anlamı dâhilinde olan “düğün, velîme, ziyâfet, şehrâyin ve şenlik⁵⁸” kavramlarını bünyesinde barındıran ve bu noktada hazırlık, davet, ziyafet, hediye ve eğlence bazında ortak özellikler taşıyan sünnet ve evlenme düğünlerini birbirinden farklı kılan bazı merasimler bulunmaktadır. Sünnet düğünlerini farklı kılan en temel merasim düğüne ismini veren ve genellikle düğünün son günlerinde yapılan sünnet merasimidir. Evlenme düğünlerini farklı kılan merasimler ise nişan, cihaz ve düğün/gelin merasimleridir.

İlk Osmanlı hükümdarları kızlarını veya kız kardeşlerini diğer Anadolu hükümdarlarına veya onların oğullarına verdikleri gibi kendi maiyyetlerindeki beylere de vermişlerdir. XVI. yüzyıl başlarından itibaren ise sultanların yalnız Osmanlı vezir ve beylerine verilmesi takarrür etmiştir⁵⁹. Padişahın kızı veya kız kardeşi için münasip gördüğü veya sadrâzamdan salık vermesini istediği bir adayı damat olarak seçmesinin akabinde sadrâzama yazdığı bir hatt-ı hümayûnla damadın nişan takımlarını yollamasını emretmesiyle bu süreç başlamıştır. Padişahın gönderdiği ferman üzerine karısını veya kadınlarını boşayarak⁶⁰ hazırlıklara başlayan damatların, ağır masraflar yaparak⁶¹ ağırlıkları⁶² ve

55 Bk. Gelibolulu Mustafa Âli, *Câmi'u'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, Edisyon Kritik ve Tahlil: Ali Öztekin, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.

56 Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, s. 45.

57 Çağatay Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İçyüzü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1959, s. 48.

58 Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, s. 5.

59 III. Murad vefat ettiği zaman sağlığında evlendirilen iki kızından başka yirmi altı kızı kaldığı için bunlardan bir kısmı divan çavuşlarıyla sipahilere bile nikâhlanmışlardır, Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 159.

60 Bir sultanla nikâhlanmaları emredilen Sokullu Mehmed Paşa, Kalaylıkoz Ali Paşa, Hezarpare Ahmed Paşa ve Nevşehirli İbrahim Paşa hanımlarını boşamışlardır. II. Selim (1566-1574)'in Sokullu Mehmed Paşa'dan dul kalan kızı İsmihan Sultan'ın Kalaylıkoz Ali Paşa ile evlenmesi münasip görülünce paşaya bir ferman gönderilerek hanımını boşaması emredilmiştir. Peçevî, Ali Paşa'nın boşamak zorunda kaldığı hanımının feryat ve figanının dağı taşı inletecek kadar acıklı olduğunu ve bu kadının bedduasıyla sultanın ve paşanın az yaşadığını beyan etmektedir. Bk. Peçevî İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, c. II, s. 28.

61 Çoğu zaman damatlara ağırlıkları ve hediyeleri sağlayabilmesi için hazineden para verilmiştir. Bu bağlamda II. Selim'in kızları İsmihan Sultan Sokullu Mehmed Paşa'ya, Şah Sultan Ha-

hediyeleri göndermesinin ardından da nişan töreni yapılmıştır.⁶³

XVII. yüzyıla kadar sultanların erginlik çağına gelmeden nişanlanmaları, erginlik çağına gelince de (14-16) nikâhlanmaları genel kabul gören bir usuldür. Ancak I. Ahmed zamanından itibaren bu usul değişmiştir. I. Ahmed'in kadını Kösem Sultan iktidarda kalmak ve durumunu kuvvetlendirmek için küçük yaştaki kızlarını devrinin önde gelen paşalarına nikâhlayarak sultanların küçük yaşta nikâhlanmalarının kapısını açmıştır. I. Ahmed'in kızları Ayşe ve Fatma Sultan'ı 13, I. İbrahim'in (1640-1648) Gevher Sultan'ı 3, Beyhan Sultan'ı 2, II. Mustafa'nın (1695-1703) kızları Ayşe, Emine ve Safiye Sultan'ı 7, III. Ahmed'in Fatma Sultan'ı 5, Ümmügülsüm Sultan'ı 2, Atike Sultan'ı 12 yaşında nikâhladığı bu usulde, padişahın vezirlerden birisine teveccühünü göstermek için pek küçük yaşta bulunan kızını ona nişanladığı/nikâhladığı, paşa siyaseten katlo- lunduğu için sultanın bu suretle birkaç nişanlı değiştirdiği ve nihayet erginlik çağına gelince son namzede verildiği⁶⁴ görülmüştür. Bu çocuk yaşlarda nişan- lama/nikâhlama usulü II. Mahmud'a kadar süregelmiş, II. Mahmud bu anormal durumu ortadan kaldırarak eskiden olduğu gibi evlenmede erginlik çağı esasını getirmiştir.⁶⁵

Sultanların çeyizleri daha çocukken hazırlanmaya başlanmakta, nişandan sonra da eksikler tamamlanmaktadır. Nişan⁶⁶/nikâh töreninden sonra çeyiz,

san Paşa'ya, Gevherhan Sultan da Piyale Paşa'ya verildiği zaman hazineden kapı ağası eliyle, Sokullu Mehmed Paşa ve Hasan Paşa'ya 15.000, Piyale Paşa'ya da 10.000 flori verilmiştir, Uluçay, *Harem II*, s. 94. Bk. Top. Arş. D. No: 7859.

- 62 Ağırliğin azlık veya çokluğu damadın mali durumuna göre değişmektedir. Fakat damadın durumu ne olursa olsun, mihr-i müeccel, yüzük, kuşak, bir çift küpe ve bilezik, ayna, inci ve mücevherli pabuç, mest ve na'leynin ağırlık olarak gönderilmesi şarttır, Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Baha Matbaası, İstanbul 1958, sayı: IV, s. 140.
- 63 III. Ahmed (1703-1730)'in beş yaşındaki kızı Fatma Sultan ile Silâhdar Ali Paşa'nın, iki yaşındaki kızı Ümmügülsüm Sultan ile kubbe vezirlerinden Abdurrahman Paşa'nın 1709'da yapılan nişan törenleri için bk. Uluçay, *Harem II*, s. 100-102.
- 64 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 160. III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'ın üç yaşında iken nişanlandı/ nikâhlandı/ sadrâzam Bahir Köse Mustafa Paşa bir sene sonrasında azl ve idam edilmiştir. Sultanın yedi yaşında iken nişanlandı/ nikâhlandı/ Nişancı Mehmed Paşa da bir sene sonrasında azl ve idam edilmiştir. Sultan son olarak amcası I. Abdülhamid tarafından Nişancı Seyyid Mustafa Paşa'ya nişanlanmış/ nikâhlanmıştır. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1985, s. 161.
- 65 Uluçay, *Harem II*, s. 92-93.
- 66 III. Ahmed kızı Fatma Sultan'ın nişanının yapıldığı gün ikindiden sonra divan üyelerini Fatma Sultan'ın çeyizini görmeleri için saraya Sofa Köşkü'ne davet etmiştir. Uluçay, *Harem II*, s.

sarayın bir dairesinde ileri gelen devlet erkânına teşhir edilmekte ve davetliler kendi düğün hediyelerini burada çeyize katmaktadırlar. Sultan kocasının konağına gitmeden evvel çeyiz, alayla damadın sarayına veya konağına gönderilmektedir⁶⁷. Pazartesi⁶⁸ günleri düzenlenen cihaz alayı, perşembe günleri düzenlenen gelin (arus) alayına göre daha sade kalmaktadır.

Sultan düğünlerinin en parlak alayı perşembe günleri düzenlenen gelin alaylarıdır. Gelin alayı sultanın bulunduğu yere göre ya Eski Saray'dan ya da Yeni Saray'dan tertip edilmektedir. XVI. yüzyılın sonuna kadar sultanlar Eski Saray'dan, daha sonrasında ise Yeni Saray'dan alınarak kocasının konağına gönderilmişlerdir⁶⁹. III. Murad zamanında harem Topkapı'ya taşındığı için padişah kızlarının gelin alayları Topkapı'dan, ölen veya tahttan indirilen padişah kızları Eski Saray'a gönderildiği için bunların gelin alayları da Eski Saray'dan çıkarılmıştır. Osmanlı hanedanına mahsus kırmızı atlas cebinlik içinde iki çifte atın çektiği gelin arabasıyla naklolunan sultanların gelin alayında sadrâzâmın başını çektiği ileri gelen devlet erkânının⁷⁰ ve düğüne mahsus yaptırılan *Nahil* veya *Nakil* denilen düğün tezyinatının alayın önünde gitmesi usuldendir.⁷¹

Evlenme düğünlerinin süresi dolayısıyla mükellef olup olmaması sultanın padişahın kızı veya sevdiği bir kız kardeşi/yeğeni olmasına göre değişmektedir. Genellikle, padişahların ilk kızlarının düğünü çok debdebeli yapılmakta, ölen veya tahttan indirilen padişah kızlarının düğünleri ise sıradan olmaktadır. Bu bağlamda belirli bir süresi olmayan düğünlerin bir-iki gün içinde sona erdiği

102.

67 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 163. Çeyiz alayı hakkında bk. Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, s. 5312-313; Uluçay, *Harem II*, s. 104-105.

68 "Cihaz almak ve göndermek mutlaka pazartesi günü yapılır", Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, haz., Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, s. 113. Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma" adlı çalışmasında "Nikah merasimi ve çeyiz alayı pazartesi günü yapılmaktadır" derken, *Harem II* adlı çalışmasında "Çeyiz, çarşamba günü törenlerle damadın sarayına veya konağına gönderilir" demektedir. Uygulamada her iki gün de cihaz alayının düzenlendiği görülmekte ancak pazartesi günleri tercih edilmektedir.

69 III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın gelin alayı için bk. Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", s. 145-147.

70 III. Ahmed kardeşi II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa ile düğünü 1710 senesinde yapmış, Safiye Sultan, mevcut padişahın kızı olmadığı için cihaz alayında devrin ricali ve ulemâ sınıfı yer almamıştır.

71 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 162.

de bir-iki hatta üç hafta⁷² sürdüğü de görülmektedir.

Sonuç

Orta Asya Türk kültürünü Küçük Asya'ya taşıyan Oğuzların kültürel ve siyasal mirasçısı olan Osmanlılar, bu mirası İslam medeniyeti ile taçlandırarak kendine mahsus bir sosyo-kültürel yapı oluşturmuştur. Bu yapıyı şekillendiren çoklu etken arasında kültür ve din, sosyo-kültürel hayatın kodlarının kırılmasını ve anlaşılmasını sağlayan iki anahtar kavram olarak öne çıkmıştır. Kültür ve dinin etkisiyle toplum hafızasında oluşan erkek ve kadın olmaya dair değer, tutum ve davranışlar, erkek ve kadının ileriye yönelik rol ve statüsünü belirlemiştir. Bu çerçevede müstakbel padişah olarak görülen şehzâdeler ile müstakbel anne olarak görülen sultanların doğumlarından itibaren farklı bir geleceğe hazırlandıkları gerçeği, dinin etkisiyle kadınların erkeklere göre ikinci planda kaldıkları temasına dayanan salt cinsiyet merkezli değerlendirmeleri geçersiz ve haksız kılmıştır.

Sosyo-kültürel şartların etkisiyle aile bağlamında değerlendirilen ve bu açıdan saklanması ve korunması gereken değer yüklü bir özellik kazanan sultanlar, eş ve anne rolüne hazırlandıkları için sosyal ve siyasal hayatta toplum lehine geri planda kalmışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak da sultanlar, otorite ve gücün hâkim olduğu ve bununla ilgili her türlü erkin erkekle özdeşleştirildiği sefer ve zafer merkezli Osmanlı klasik döneminde erkek gözüyle hayata bakışı yansıtan tarihî metin ve belgelerde nadiren yer almışlardır. Bu noktada dinî, millî, iktisadî ve içtimaî sebeplerden dolayı gücün merkeze alındığı erk yüklü eylemlerin ortasında kadınların/sultanların nadiren yer alması anlaşılabilir, askerî üstünlük ve güç odaklı bu yapılanmanın kendisinin ve sultanların sosyo-kültürel konumlarına etkisinin açıklamasında salt dinin kullanılması ise anlaşılabilir bir nitelik arz etmektedir. Zira Hz. Osman'ı şehit eden grubu ve bunların dâhil olduğu siyasal oluşumu haksız bularak etrafına toplanan insanlara liderlik edecek kadar sosyal ve siyasal hayatın içinde olan Hz. Âişe örneğinde temsil edilen Müslüman kadının sosyal ve siyasal hayattan uzak kalmasının sebebi dinle açıklanamaz.

72 IV. Mehmed 1675'de ilk kızı Hatice Sultan'ı ikinci vezir Musahip Mustafa Paşa'ya verdiği zaman Edirne'de 20 gün süren muazzam bir düğün yapmıştır, Râşid, *Târîh-i Râşid*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282, c. I, s. 325-328; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Târîhi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, c. I, s. 646-648.

Kültürün, dinin, mevcut sosyal ve siyasal şartların sosyo-kültürel yapı üzerinde etkin olduğu klasik dönemde sultanların dışarıda sarayın, içeride de haremın aşılmaz duvarlarıyla çevrili sosyal hayatlarının bilinmezliğini, bebeklik, çocukluk ve erginlik çağlarında yapılan teşrifat kısmen aşikâr hale getirmiştir. Sultanların doğumlarıyla başlayan süreçte doğumun ilan edilmesi, kutlanması ve beşik alayının yapılması şeklinde bebekliğe dair teşrifat ile bed-i besmele ile başlayan çocukluğa dair teşrifatın şehzâdeler için düzenlenen teşrifata göre daha sade olması bu döneminin bir özelliği olmuştur. Hakeza bu dönemde farklı gerekçelerle yapılsalar da hazırlık ve sonraki aşamalarda aynı veya benzer özellikler taşıyan ve düğün üst başlığı altında değerlendirilen teşrifat açısından da sultanlar için düzenlenen evlenme teşrifatı, şehzâdeler için düzenlenen sünnet teşrifatına göre daha sade ve yalın bir özellik arz etmiştir. Ancak düğün teşrifatı, II. Mehmed zamanında şekillenen klasik Osmanlı düzeninin yavaş yavaş bozulmaya başladığı XVII. yüzyılın başından itibaren sultanlar lehine, şehzâdeler aleyhine değişmeye başlamıştır.

Şehzâde ve sultanların toplumsal statülerinin tespiti noktasında klasik dönemde sultanlar için uygulanan teşrifata yansıyan bu sadelik ve yalınlığın esas alınması, yanlış sonuçlar çıkarabilecek bir ölçektir. Zira toplumsal statüye yönelik bir tespitte bulunmak için toplumun sosyo-kültürel yapısında görülen değişiklikler dikkate alınmadan teşrifata yansıyan sadelik ve yalınlığın esas alınması, klasik dönemde sultanların ikincil planda, duraklama döneminden itibaren de şehzâdelerin ikincil planda kaldıkları şeklinde tarihî gerçeklere uymayan bir sonucun çıkarılmasını iktiza etmektedir. Bu sebeple teşrifatın gösterişli veya sade olması, şehzâde ve sultanların toplumsal statüsünü veya önem sırasını belirleyen bir mihenk taşı değil, sosyo-kültürel şartların teşrifata yansıyan doğal bir aksidir.

XVI. yüzyılın son çeyreğinde duraklamaya giren Osmanlı Devleti için XVIII. yüzyıla bir kala imza attığı Karlofça Antlaşması bir kırılma noktası olmuştur. Bir bakıma bu antlaşmayla siyasî, askerî ve iktisadî üstünlüğünü noktalayan Osmanlı Devleti, bundan sonraki süreçte özellikle harp tekniği açısından örnek aldığı Batı'nın zamanla kültüründen de etkilenmeye başlamıştır. Sefer merkezli bir devletin haklı gerekçelerle başlattığı bu askerî yenilenme çalışmaları pek çok klasik Osmanlı kurumunun yeniden yapılanması şeklinde devam etmiş ve sarayın kalın duvarlarını aşarak hareme kadar girmiştir. Bu noktadan itibaren klasik dönemin harem anlayışı kısmen kırılmış, daha önce isimleri ve cisimleri bilinmeyen sultanlar haremın ötesine geçerek sarayın dışına çıkmaya başlamışlar hatta Avrupaî kıyafetleri sebebiyle dedikodu ve eleştiri

malzemesi olmuşlardır. Bu değişim, sultanların yaşam alanlarını klasik dönemin aksine harem ve sarayın dışına doğru genişletirken, şehzâdelerin yaşam alanlarını sancağa çıkma usulünün kaldırılması ile haremle sınırlandırmıştır. Siyasal anlamda tahta çıkma usulünün değiştirilmesi anlamına gelen ve bir bakıma şehzâdelerin yaşamasını sağlayan fakat onları pasifleştiren bu yeni uygulama, sosyal anlamda da şehzâdeleri pasifleştirmiş, bu da teşrifata sadelik ve yalınlık olarak yansımıştır.

Sonuç olarak bütün bunlar, evlat olma bağlamında aralarında bir fark gözetilmeyen, fakat ileriye yönelik rol ve statülerin şekillendirdiği kurallar bütünü içerisinde doğal olarak birbirinden farklı olan ve bu farklılıktan dolayı aynı başlık altında değerlendirilmemesi gereken şehzâde ve sultanlar üzerinden toplumun erkek-kadın algısına hatta İslam dininin kadın algısına atıf yapmanın yanlışlığını, şehzâde ve sultanların kendi hemcinsleri bağlamında değerlendirilmelerinin gerekliliğini ve Türkiye’yi atların cenneti, kadınların cehennemi olarak niteleyen Batı zihniyetinin yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, haz.: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.
- Alderson, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev.: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, haz.: Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts.
- Alikılıç, Dünder, “Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, c. 9, ss. 875-886.
- Arslan, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999.
- Demirtaş, Funda, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Câmi’u’l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr*, Edisyon kritik ve tahlil: Ali Öztekin, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, no: 5959.
- Hammer, Joseph Von, *Kanuni Çağının Ruhu*, çev. Mehmet Ata, haz.: Abdulkadir Karahan, Kapı Yay., İstanbul 2011.
- Karaca, Filiz, “Teşrifat”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2011, c. 40, ss. 570-572.
- Kramers, J. H., “Sultan”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1970, c. 11, ss. 24-28.
- Nutku, Özdemir, *II. Mahmut Döneminde Düzenlenen Önemli Şenlikler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.
- Nutku, Özdemir, *IV. Mehmet’in Edirne Şenliği (1675)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1972.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*, Selçuk Yay., İstanbul 1986.

- Özgüdenli, Osman Gazi, "Sultan", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, c. 37, ss. 496-497.
- Öztürk, Mustafa, "Sultan", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, c. 37, ss. 495-496.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, c. I-II, İstanbul 1283.
- Peirce, Leslie P., *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York 1993.
- Râşid, *Târîh-i Râşid*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282.
- Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Taneri, Aydın, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1978.
- Tarım-Ertuğ, Zeynep, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, c. 9, ss. 133-142.
- Uluçay, Çağatay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Baha Matbaası, İstanbul 1958, sayı: IV, ss. 199-213.
- Uluçay, Çağatay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara 1992.
- Uluçay, Çağatay, *Harem'den Mektuplar I*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1956.
- Uluçay, Çağatay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İcyüzü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1959.
- Uluçay, Çağatay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Baha Matbaası, İstanbul 1958, sayı: IV, ss. 135-153.
- Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1985.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 7. Baskı, Ankara 1998.

Arşiv Belgeleri

- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray No: 20.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray No: 5996.
- BOA, Cevdet Tasnifi, Saray No: 833.
- BOA, Sadaret 359.
- Top. Arş. D. No: 7859.
- Top. Arş. D. No: 7917.
- Top. Arş. D. No: 8131.
- Top. Arş. E. No: 11271.
- Top. Arş. E. No: 12293.
- Top. Arş. E. No: 1562.
- Top. Arş. E. No: 9255.
- Top. Arş. E. No: 3041.
- Top. Arş. E. No: 9958.
- Top. Arş. III. Mustafa Ruznâmesi, E. No: 12359.
- Top. Sar. M. A. E. No: 10183.